

Ellentmondások a gyermeki lélek felnőttkori jelenlétében

(Bevezetés)

„Becslések szerint naponta mintegy hatvanezer különálló gondolat fordul meg a fejünkben. A valódi probléma az, hogy ugyanaz a hatvanezer gondolatunk van ma is, ami tegnap volt!” / Wayne Dyer

Nemcsak az időnk, a tőkénk és az erőforrásaink végesek, hanem a gondolataink száma is korlátozott. A mai átlagos életet élő felnőtt sokszor panaszkodik, hogy nincs pénze vagy ideje semmire, az viszont nem mindenkinek jut eszébe, hogy a gondolatokat is érdemes szelektálni és irányítani, vagy akár „spórolni” a fejünkben megfogalmazott mondatokkal. Egyre több tudományos, vallási és életvezetési irányzat hangsúlyozza a helyes gondolkodás szükségességét, a pozitív gondolkodás jelentőségét, a gondolat erejét. Régóta ismert tény, hogy szoros összefüggés mutatható ki a helyes gondolkodás és az egészségi állapot között. A túlhajszolt, elsősorban fogyasztásra és pénzügyi gyarapodásra kielezett világ értékválságában azonban egyre nehezebb elhatárolni a valóban értékes dolgokat és gondolatokat a látszólag fontos, de tulajdonképpen értéktelen jelenségektől. Gondolkodásunkat nagyban befolyásolja, hogy személyiségfejlődésünk során mely tulajdonságokat visszük tovább a gyermeki gondolkodásmódból: a gyermeki lélek bizonyos jegyeinek felnőttkori jelenléte károsan hat az egészséges felnőtt életre, az egyén szocializációs és intellektuális képességeire. Emellett a jóléti társadalmaknak vannak olyan hatásai, amelyek gyermeki szinten tartják, vagy arra csökkentik az ember szellemi-lelki érettségét.

Neves társadalomtudósok, pszichológusok foglalkoznak az infantilizmus tömegessé vált jelenségével, mely esetben a felnőtt egyének a felelősségvállalás, a függőségi viszonyok kezelése, illetve az érzelmi stabilitás területén gyermeki szinten rekednek meg. Az infantilizmushoz sok esetben azonban paradox módon éppen a gyermeki tiszta gondolkodás és kíváncsiság hiánya vezet. A magát ugyanis komolynak vélő, kizárólag racionális gondolkodásra törekvő egyén azáltal, hogy nem lát át saját vágyaiból és gondjaiból képződött burkán, stresszhelyzetben, nyomás alatt gyermeki módon fog viselkedni, emellett a hétköznapi életben a fogyasztási szükségleteinek kielégítésein túl az érettebb, saját életén túlmutató gondolatalkotásra nem lesz képes. Aki „beragad” egy adott állapotba, hétről hétre ugyanazon gondolatokat ismételve, nem lesz képes a szellemi és lelki fejlődésre, illetve a tragédiákat, nehézségeket is nehezebben tudja feldolgozni.

A gyermeki léleknek vannak azonban olyan képességei, amelyeknek jelenléte viszont komplexebbé, sikeresebbé és boldogabbá teheti a felnőtt személyiséget. A gyermeki gondolkodásmód nyitottsága, kreativitása, rendszerező képessége és lényeglátása a legelismertebb művészek, legsikeresebb tudósok, és az egyszerű életet élő, de boldog és kiegyensúlyozott emberek sajátossága is. Ha viszont az elvont gondolkodásra képes, összefüggés-kereső, de egyben játékos gyermeki lélek maradványait is kiirtjuk a felnőttkori elméből, azzal a kreativitást pusztítjuk és a szellemi érettséget gátoljuk a fejlődésben. Éppen ezért fontos, hogy a személyiségfejlődés során a pozitív tulajdonságokat nem lecserélni, „kinőni”, hanem továbbfejleszteni érdemes.

(A gondolkodás racionalizálódása – történelmi áttekintés)

„Tudok egy bolygót, egy vörös képű uraság lakik rajta. Az soha egyetlen virágot meg nem szagolt életében. Soha egyetlen csillagot meg nem nézett. Soha senkit nem szeretett. Soha nem csinált egyebet, mint folyton csak számolt. És egész álló nap azt hajtogatta, amit te mondtál az imént: »Én komoly ember vagyok! Én komoly ember vagyok!«, és csak úgy dagadt a kevélységtől. Hát ember ez? Dehogyan ember! Gomba!” / Antoine de Saint-Exupéry: A kis herceg (ford. Rónay György)

A felvilágosodás korát az ész diadalaként szokás illetni, vagy ahogy Immanuel Kant 1784-ben megfogalmazta: „*az ember kilábalása maga okozta kiskorúságából*”. A XVIII. században beinduló szellemi folyamatok hatásaként új tudományágak születtek, ugrásszerű fejlődésnek indult az ipar, a gazdaság, és látszólag véget ért a babonáság és népi hiedelmek időszaka. A felvilágosodás az irracionális elemek felszámolásával a jogrendszerek és társadalmi berendezkedések átalakulását is magával hozta, valamint szellemi háttérrel biztosított a kapitalizmus létrejöttének. Mindezek hatására pedig gyakorlatilag az egész világ gondolkodása megváltozott. A mítoszalanított, bürokratikusá vált államok működése immár jogszabályokon alapul, a gazdaság működését pedig a kereslet és a kínálat egyensúlya határozza meg, központi elemévé a tőke került. A tudományok területén csak a racionálisan igazolt, bizonyított tézisek állják meg a helyüket. Összegezve tehát: a világ gazdasági és társadalmi működésének alapelveit a racionális döntések, a pénzben kifejezhető eredmények és a szabályszerűség jelentik.

A tudományos munkaszervezési modellek, a tömegtermelési módszerek megjelenése a korábbi évszázadokhoz képest össze nem hasonlítható ipari fejlődést eredményeztek. Megjelent a nagyvárosi létbe tömörülő munkásosztály, melynek tagjai nemcsak életmódjukban, napi rutinjukban, hanem gondolkodásukban is megváltoztak a falun élő lakossághoz képest. A racionalitás eredménye a kiterjedt professzionalizáció: minden egyes szakmának megjelenik a maga tudományos háttere, mely hatékonysághoz és gazdasági növekedéshez vezet, de kevés az olyan termelői szakterület, ahol ne kellene kompetisszumot kötni a tényszerű gazdasági érdekek és az elvont értékek, pl. környezetvédelem között. A tapasztalható, kézzelfogható fejlődés mellett azonban értékválsággal is szembesülünk. Nincs helye ugyanis az irracionálisnak vagy a transzcendenciának, a kapitalizmus bírálói éppen ezt róják fel ezen gazdasági modellnek: a nagyvállalatok esetén a pénzügyi mutatók váltak a legfontosabb tényezőkké, elvont célok és ideológiai szemlélet háttérbe szorulása mellett – értéke csak annak van, ami pénzben is kifejezhető (a valóság persze árnyaltabb, nyilván léteznek nem-profitorientált szemléletű szervezetek is).

A racionalitás persze elengedhetetlen eleme a magas fokú társadalmi szerveződésnek és a gazdaság működésének: racionális szempontok érvényesítése nélkül nem működne a kereskedelem, a közrendvédelem, a tömegközlekedés, a szakszerű bürokrácia, de még az oktatás vagy a szabadidős tevékenységek koordinálása sem. Az objektivitás a racionális gondolkodás egyik fő vezérelve, mely számos területen a fejlődés jele: az igazságszolgáltatásban pl. objektív szempontok alapján, törvényileg előre meghatározott esetekben és törvény által megengedett eszközökkel van helye a büntetés-végrehajtásnak. Sok területen szerencsés haladás ez: számos babonától szabadultunk meg, de emellett a társadalmilag káros hatásokat, értékromboló következményeket is figyelembe kell venni. Világnézeti és vallási kérdésekben nem érvényesül az objektivitás – ahol nincsenek tudományosan bizonyítható tételek, ott szubjektívvá és relatívvá változik minden nézet és közvetített érték, az egyén saját maga választhatja meg és döntheti el, miben hisz. Biztos, szilárd alapokon csak

a tudományosan bizonyított tézisek állják meg a helyüket. A tudomány és hit szembekezdése esetén a tudomány álláspontja a végszó: nemcsak a gazdaság és a munka világában nincs helye a transzcendens elemeknek és a gondviselésbe vetett hitnek, hanem a társadalom széles körében, a hétköznapi gondolkodásban is a tudományba vetett hit háttérbe szorította az elvont, tételesen nem bizonyítható vallásosságot.

A tudomány azonban még mindig csak apró lépegetéssel halad előre a megismerés útján, a világ működésének teljes megértésétől még rendkívül távol állunk. Ráadásul számos esetben hallunk olyan híreket, hogy pl. egy lelet felfedezése átírja a történelmet, vagy az ember kialakulásának eddig megismert menetét, tehát a sziklaszilárdnak vélt tudomány sem minden esetben jelenti, hogy az érzékelhető ismeret teljes összhangban áll a valósággal. Az objektív erkölcsi igazság és objektív értékek szubjektívizálódása – nincs minden világnézet és ideológia által elfogadott objektív igazság – mellett a tudomány világában sem beszélhetünk teljes objektivitásról. Az objektivitás–szubjektivitás kettőssége mellett az individualizmust vizsgálva is hasonló ellentmondásba ütközünk: a liberalizmus eltörölte a rendi kiváltságokat, valamint a jobbgység hátrányos megkülönböztetését. Az individualizmus az egyént helyezi a középpontba, az egyenlőség jelszava alatt azt hirdeti, hogy bárki elérheti álmait, mindenki önálló identitás, értékes személyiség, akinek fő célja, hogy saját önmegvalósítását, vágyait elérje. A *lassiez-faire* elven működő kapitalista modell szerint az egyéni érdekekből áll össze a közérdek, az egyéni érdekek azonban sokszor önző magatartás formájában jelennek meg, ráadásul a termelő és kereskedelmi szektor által fogyasztásra orientált, manipulált módon. Az individualista rendszerben erős a relativizmus jelenléte, mindenki maga dönti el saját világnézetét és emiatt senkit sem érhet joghátrány. Azonban az értékluralizmus sok esetben értéktelenségévé torzul, ez pedig végső soron az individuum válságához vezet: az értékek nélküli tömegember elveszíti saját identitását, egyéniségét. A liberalizmus az egyéni autonóm személyiség védelmét és személyisége kibontakozásának biztosítását tűzte ki célul, azonban személyiségük kibontakozását a társadalomban széles rétegek hagyják elveszni, egyéniség helyett fogyasztóvá válnak.

Az ember nemcsak racionális, hanem érzelmi, erkölcsi, esztétikai képességekkel rendelkező lelki lény is: a tudományos racionalitás, a rideg objektívítás és materialista gondolkodás elidegenedéshez, személytelenedéshez, a közösségi kapcsolatrendszerek bomlásához vezet, mely jelenséget számos társadalomtudós pl. Theodor Adorno is leírt.¹ A művészeti ágak is reagáltak a modern világ elidegenedő jelenségére. Számos író mutatja be a szélsőségesen elembertelenedett és értékvesztett társadalmat disztópikus jövőképek formájában, legismertebb talán George Orwell *1984* című regénye, vagy Aldous Huxley *Szép új világa*, de akár *Ray Bradbury 451 Fahrenheit* című művét is említhetjük.

Ezen művek olyan társadalmakat mutatnak be szatirikus módon, ahol a művészetek, a logikailag-gazdaságilag indokolatlan cselekvések (és a gondolatok is) tiltólistán szerepelnek, rávilágítva a szélsőséges materializmus emberellenességére. A fasizmus és kommunizmus képében pedig borzalmas valósággá váltak az addig csak regényekben elképzelt elnyomó rendszerek. A kommunista és a szélsőjobboldali ideológia szemben áll az individualizmussal szemben, mivel az önző egyéni érdekek nem állhatnak a magasabb rendű közérdekkel szemben, azonban ez az elv szintén az individuum elvesztését hordozza magában, tárgyiasítva az egyént. A modern alkotmányok és jogrendszerek éppen ezért a közérdeket és a magánérdeket, a köz- és magántulajdont nem helyezik hierarchikus rendszerbe, még akkor sem, ha bizonyos helyzetekben (pl. rendkívüli állapot) a közérdek látszólag csorbítja a magánérdeket. Akár a totalitárius államok, akár a versenyszektor dominanciájára épülő piacgazdaság működését vizsgáljuk, ugyanúgy az elidegenedés tüneteit fedezhetjük fel.

Az egyre személytelenebbé váló világ veszélyeit leíró művészeti alkotások számos elemével azonban a hétköznapiakban is szembesülünk. A mai ember életét megfigyelve is tapasztaljuk, hogy a beszédtemák java részét materiálisnak mondható témák töltik ki: rezsi, munkahely, pénzügyek stb., mindeközben a saját érdekeket, a hétköznapi gondokat meghaladó témákra egyre kevesebb időt fordítunk. Születésünktől fogva egyre több jogviszony alanyává válunk. Az is tény, hogy az infokommunikációs eszközök fejlődése révén számtalan inger éri egy nap az embert, ez pedig az idő szétaprózódásához vezet, az ember mindennel csak felületesen tud foglalkozni.

Nyilván egy megélhetési gondokkal küzdő személytől nehezen várható el, hogy filozofikus témákról merengjen, azonban a fogyasztói társadalmak erősen rásegítenek a materiális és túlzóan racionális gondolkodás elhatalmasodására. Egy több évtizedes szocialista államberendezkedésű országban ez pedig talán még inkább szembetűnő lehet: ahol évekig büntették a munkakerülést és csak az aktuális ötéves terv számított „komoly” beszédtemának, ahol cenzúra alatt állt az irodalom és az értelmiségi kommunikáció, ahol tilos volt vallási tárgyú vagy metafizikai ideológiát a pártpolitika fölé helyezni, ott idősebb generációk esetén meggyökerezhetett a materiális pragmatizmus és a zárt gondolkodás. Herbert Marcuse, a neves német filozófus 1964-ben megjelent *Az egydimenziós ember* című művében egyaránt bírálja a kapitalizmust és a kommunizmust is, valamint kifejti, hogy a modern ember életét egyetlen dimenzió, a fogyasztás határozza meg. A kommunikációtudomány és a médiakutatók is rávilágítanak a fogyasztói társadalomban észlelhető manipulatív erőkről, mely hatások kutatása a közösségi média térhódítása miatt még aktuálisabb.

Valóban, a robotoló ember életében az egyéni motivációkat egyre inkább a fogyasztás vagy a számokban mérhető termelés határozza meg, gondjaink jelentős része pedig saját fogyasztási szokásaink és megszerzett vagyontárgyaink fenntartására, gyarapítására irányul. Azonban minél több olyan eszközt birtoklunk, melyeket elvileg életünk megkönnyítésére gyártottak, annál több időt, energiát kell azok fenntartására fordítanunk. Elméletileg egy autó időt kellene megtakarítson használójának, azonban karbantartása, fenntartása (mosás, műszaki vizsga, gumicsere stb.), valamint pénzügyi vonzatai miatt nem biztos, hogy több segítséget nyújt, mint amennyibe kerül.

Ha lenne rá mód, érdekes lenne összevetni, hogy a felvilágosodás előtti kor embere, az XIX–XX. század fordulóján élő munkásosztály tagja, valamint a mai, modern technikai eszközöket használó ember a napi kb. 50-60 ezer gondolatának hány százalékát „használja el” létfenntartási gondolatokra, mennyi gondolatot szán önvizsgálatra, szeretetre, hitéleti-vallási témákra, a természet szemlélésére stb. Valószínűsíthető, hogy bár az újkor emberét egyre több eszköz segíti a háztartásban, ennek ellenére mégsem marad több szabad gondolata (és ideje) a hétköznapi-létfenntartási gondokon túli nyitott gondolkodásra. A piac ráadásul elmosza a határokat a valós szükségletek és a szükségesnek látszó, de tulajdonképpen nem lételemi dolgok között. Az egyén gondolkodásában pedig meghasonlás következik be: a valóban értékes gondolatok tűnnek gyerekes ábrándozásnak, a hétköznapi fogyasztási cikkek pedig a modern ember fétisévé válnak.

Az Abraham Maslow által megalkotott, azóta sokat idézett szükséglet-piramist vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a fogyasztói társadalom tagja az önfenntartási és fajfenntartási szükségleteken túl nem igazán hajlandó magasabb szintű igényeket kielégíteni, a tárgyak felhalmozásán, birtoklásán és a zsigeri élvezetek kielégítésén túl látszólag nem vágyik magasabb szintű szellemi növekedésre. Ezt jól példázza *A kis hercegből* vett fentebbi idézetet, ahol az ember nem több mint gomba: valóban, az állatvilágot szintén csak ön- és fajfenntartó célok motiválják: egy állat, ha hiány alapú szükségletei kielégítést

nyernek, nem fog az élet értelmén rágódni és nem támadnak alkotóművészi igényei, nem akarja sem megismerni, sem megváltoztatni a világot.

Éppúgy a tömegember sem tesz erőfeszítést saját (és családja) céljain túl társadalmilag közös érdekek, vagy elvontabb eszmék, célok megvalósítása érdekében. Ez pedig megteremti a közönyös ember modelljét, mely Hankiss Elemér „a hiányzó hős tragédiája” elnevezésű társadalmi csapdaként ír le. Azt is látni kell persze, hogy a szükséglet-piramis nem minden esetben hierarchikus: számos példát lehet sorolni olyan művészekre, idealistákra, vallási vezetőkre, megszállott dolgozókra, akik saját fiziológiai, megélhetési szükségleteiket is háttérbe helyezték magasabb szintű szellemi igényeik, ideológiájuk, alkotási vágyuk diktálta ingereikhez képest.

Horkheimer megkülönböztette a művészetet az élvezettől, mely értelmében láthatjuk, hogy a modern ember látszólag kielégíti bizonyos szellemi igényeit, azonban az, hogy zenét hallgat a rádióban, nem egyenlő azzal, hogy a fogyasztásra orientált gondolatok mellett esztétikai vagy racionalitást meghaladó gondolatai támadnának. A tömegkultúrának viszont megvan az a veszélye, hogy elhitheti a befogadóval, hogy értéket közvetít, holott annak készítője egy fogyasztási terméket állít elő, amely nem minden esetben képvisel valós értéket. Persze attól, hogy egy adott zenemű vagy film a popkultúra részeként születik, idővel művészettörténeti jelentőségű művé is válhat, tehát a tömegnek szánt előállítás, vetítés nem zárja ki, hogy a mű igazi mély művészi tartalommal is rendelkezzen. A tömegkultúra és a magaskultúra elkülönítésével foglalkozó tudósokat, pl. Adorno-t is az elitizmus vádjával illették, holott ahogy egyre jobban áthatja életünket a popkultúra, egyre több káros hatását fedezhetjük fel.

Egyértelmű persze, hogy nem várható el az átlagembertől, hogy elmerüljön a magaskultúrába tartozó képzőművészeti vagy irodalmi világban. A tömegkultúra a mai ember életének és hétköznapjainak szerves része, melynek megvan a maga létjogosultsága és számos előnnyel rendelkezik, pl. könnyedén szórakoztató, stresszoldó és bárki számára elérhető, ráadásul, mint látjuk, sok esetben elmosódik a határ a populáris és a magasművészet között. A tömegkultúra hasonló a bolhapiachoz, ahol a számtalan értéktelen vacak között igazi értékekre is lehet bukkanni, másrészt egy bízsu, még ha olcsó és tömeggyártott is, néha jobban áll viselőjének, mint egy drágább ékszművészeti alkotás.

Mindemellett a magaskultúra, a szépművészet is a számszerűsítés hálójába kerül: az eredményorientált világban az állam a művészetet is (az oktatáshoz hasonlóan) befektetésként kezeli. Egy kiállítás megszervezésekor a múzeumnak költség-haszonelemzést, SWOT-analízist és egyéb közgazdaságtani módszereket kell alkalmaznia, hogy alátámassza a megrendezendő kiállítás létjogosultságát. Színházak, múzeumok küszködnek látogatóhiánnyal, melyet interaktívabb programokkal, a magasművészet felhígításával igyekeznek orvosolni. A hangsúly azonban nem is a művészetben van, hanem a gondolatok irányultságán. Ahogyan Maslow is elkülönítette a szükségleteket hiány alapú, illetve növekedési alapú szükségletekre, úgy a gondolatokat is eszerint csoportosíthatjuk: gondolataink egy része fenntartási jellegű (fiziológiai, táplálkozási, pénzszerzési stb. – tehát befelé irányuló), a másik része pedig kifelé irányuló, a világ megismerésére és megváltoztatására, elvontabb célokra tekint. Tehát a fogyasztási jellegű gondolatokon túl a hangsúly nem azon van, hogy mennyit foglalkozunk kultúrával, hanem hogy vannak-e saját életünkön, hétköznapjainkon túlmutató gondolataink. Ezért tűnhetnek boldogabbnak, kiegyensúlyozottabbnak a hagyománytisztelő, vallásos, falusi idősebb generációk: magasabb szintű szellemi igényeiket nem feltétlenül magaskultúrával elégítik ki, azonban a merengő, imádkozó, a körülvevő világot tiszteletben tartó életmódjukkal és gondolkodásukkal túlnőnek a kizárólag befelé irányuló fogyasztóorientált társadalom-

nál: meglátják a szépet és az értéket anélkül, hogy azt gazdaságilag vagy racionális érvekkel alá kellene támasztani. Aki pedig saját (pénzügyi, egészségügyi stb.) gondjaiba nem „ragad bele”, hanem túllát azokon azáltal, hogy rendszerben látja a világot, meglátva annak pénzben ki nem fejezhető értékeit, így saját nehézségeit is könnyebben elviseli. A magasabb szintű szellemi szükségletek kielégítésének tehát nem feltétele a vagyoni helyzet, sőt, sokszor hátráltatja a tiszta gondolkodást. Aki tehetősebb (tehát maslow-i szükségleteinek alacsonyabb szintjeit könnyedén kielégíti), nem feltétlenül tud eljutni oda, hogy foglalkozzon szellemi igényeivel, mivel fogyasztási és materiális értelemben vett gyarapodási igényei kötik le gondolatai jelentős részét – ahelyett, hogy a szükséglet-piramison vertikálisan haladna a magasabb szintű szellemi igények felé, megrekedve az alacsonyabb szinten, horizontálisan terjeszkedik –, nem a minőségi, hanem a mennyiségi gyarapodásra fekteti a hangsúlyt.

Tovább nehezíti a helyzetet, hogy az ember szociális kapcsolatait, mikroközösségeit is befolyásolhatják negatív irányba gondolkodását: egy stresszes munkahelyi közösségben elég nehéz a virágzó fák szépségéről beszélni. Ha valaki mégis megpróbálná, gyerekesnek vagy alternatív gondolkodásúnak titulálják, holott az infantilizmus nem egyenlő a gyermeki rácsodálkozás és életöröm felnőttkori jelenlétével. Továbbá, akik csak saját gondjaikba vannak beleszállva, a hétköznapiakban semmit nem vesznek észre az őket körülölelő világból.

(Az infantilizmus jelensége a fogyasztói társadalomban) Az infantilis szó esetén legtöbbször a szellemileg vagy testileg (tehát orvosi értelemben) visszamaradott, vagy gyerekesen viselkedő, bohóckodó felnőtt jut eszünkbe, holott társadalmi értelemben az infantilis jelenség abban mutatkozik meg, hogy az egyén manipulálható és naiv, gyermekként irányítható úgy, hogy mindeközben magát érett, komoly felnőttnek véli. Attól ugyanis, hogy egy személy gondolatainak jelentős része a pénzkeresésre, munkára, az önfenntartásra és a fogyasztásra irányul, még nem biztos, hogy ez a szellemi és lelki érettséget bizonyítja. Egy derűs, nyitott, játékos, sok esetben szórakozottnak tűnő ember pedig a látszat ellenére az érettség jóval magasabb fokán is állhat.

A gyermeki lélek naivitása, gyámoltalansága kihasználható, az állami propaganda és a reklámok manipulatív hatásairól számtalan kutatás született. Hankiss Elemér 1982-ben íródott tanulmányában az infantilizmus,² mint a társadalompatológiai jelenség a kóros függőségben, az egészséges függőség hiányaként, valamint a hedonista életmódban figyelhető meg. A paternalista állam kihasználja, hogy a munkavállaló védtelen, tájékozatlan és felelőtlen, ezért atyai gondoskodáshoz hasonlóan „törődik” gyermekeivel. Valóban sok ember szemléletében érezhető a berögződés a függőségi viszonyra vonatkozóan: a kifejeletlen személyiség az államtól várja el a gyámokodást, felnőttkorba lépve sem képes saját erőből a saját lábán megállni. Ez a tünet éppúgy megfigyelhető volt 1982-ben a szocialista államberendezkedés korában, mint napjainkban, ráadásul manapság a függőség nemcsak az állami, hanem a vállalati szektorban is tapasztalható. Pedig ezen személyek látszólag érett felnőttek tűnnek: szabálykövetők, konformisták, de éppen túlzott alkalmazkodóképességük segíti manipulálhatóságukat.

A függőség hiánya szintén az éretlenség következménye, ahol viszont az infantilis személyiségjegyek még szembetűnőbbek. Tipikus példái a kora harmincas éveiben járó olyan fiatalok, akik nem mernek elköteleződést vállalni, nem hajlandók tartozni sehová és makacsul ragaszkodnak szabadságukhoz és függetlenségükhöz. Ezen fiatal felnőttek fejlődését azonban a fogyasztói társadalom akár jótékonyan is befolyásolhatja: ahhoz ugyanis, hogy az egyén saját vágyait, szükségleteit kielégítse, előbb-utóbb kénytelen

lesz alkalmazkodni, konformitását fejleszteni és alázattal végezni munkáját akkor is, ha belül lázad is ellene.

Az infantilizmus leginkább tömeges megjelenési formája azonban kétségkívül a hedonista életmódban jelentkezik. A törtetésre és fogyasztásra ösztönző jóléti-nyugati társadalmak embere saját szükségletei kielégítése érdekében akár mások kárán keresztül is beszerzi azt, amit akar, ez pedig a társadalmi agresszió egyik alapja. Nap mint nap látjuk a közlekedésben, sorban állásban a tolerancia hiányát, frusztráltságot és az önző magatartást, nem különbözvén egy akaratos, követelőzős óvodás gyermektől. Hankiss Elemér 2009-ben megjelent *Morbus Hungaricus, avagy a Nagy Regresszió* című tanulmányában a hedonizmust nevezi új-infantilizmusnak, melyet a pszichológiai regresszió egyik formájának tekint. Hankiss szerint a hedonizmus együtt jelentkezik az oralitással: étkezési, nassolási és italfogyasztási mértéktelenségünk valóban egy szinten van a gyermekekével. Az étkezés mellett pedig más területen is a kézzelfogható, testi szempontok hangsúlyosabbak: jóval több reklám foglalkozik a szépségápolással, izomfejlesztéssel, mint a szellemi egészséggel. A folyamatos vásárlási inger hatására a vásárlás hobbivá, függőséggé, végül pedig életcélá válik, pótcselekvésként egyedüli örömforrássá. Láthatjuk, milyen tömeghisztéria övezi a legújabb okostelefon megjelenését: egymást tapossák az életkor szerint felnőtt emberek azért, hogy nekik hamarabb legyen meg az a bizonyos készülék, mint másoknak. A felnőttek esetén szokás beszélni státusz-szimbólumokról: ezen tárgyak versenyeztetése azonban semmiben sem különbözik az óvodások azon vagánykodásától, hogy kinek van pl. márkásabb cipője vagy labdája. Sokan esnek abba a csapdába, hogy az önmegvalósítást tárgyasítják és a valós eredményt, sikert felcserélik egy szimpla tárgyi birtoklással: akkor érzik, hogy elértek valamit, ha minél nagyobb, drágább autót vagy telefont vesznek, illetve ha ez megtörtént, úgy érzik, sikerült feljebb lépni a társadalmi ranglétrán. A sznobizmus, mint a jólét egyik velejáró viselkedési formája szintén ezen elven alapszik. A közgazdaságtan Veblen-hatásként ismeri azt az elvet, miszerint ha egy terméknek magasabb az ára, akkor azt függetlenül attól, hogy valóban jobb-e, nagyobb rá a kereslet. Ahogy *A kis hercegben* olvasható: „*Ha azt mondjuk a fölnöknek: »Láttam egy szép házat, rózsaszínű téglából épült, ablakában muskátli, tejetén galambok...« – sehogy sem fogják tudni elképzelni ezt a házat. Azt kell mondani nekik: »Láttam egy százezer frankot érő házat.« Erre aztán fölkiáltanak: »Ó, milyen szép!«*”

A versengő, törtető felnőtt individuum lelkében pedig olyan gyermekkora jellemző, negatív érzelmek jelennek meg, amelyekből felnőttkora már ki kellett volna nőni, illetve amelyen meg kellett volna tanulni uralkodni: mohóság, irigység, vadság, nyugtalan-ság, duzzogás és türelmetlenség. Egy termelő vállalat viszont rá van szorulva vevőire, így reklámjai által tovább erősíti az emberekben az agresszív, mások érdekeit figyelembe nem vevő, versengő mentalitást. Ezért is kerül rá egyre több termékre a „limitált kiadás” címke: célzás arra, hogy a vásárlónak sietnie kell, mások elől kell minél hamarabb megszereznie az adott dolgot, nehogy lemaradjon arról.

A rendszerváltó országokban a kommunizmus terhe alól felszabaduló emberek esetén még inkább érződik a „társadalmi düh” tünete: az újabb önkényuralom elkerülése érdekében az állam alkotmányos garanciákkal védi az állampolgárok jogait és a demokratizmus államszervezetet. Ezen garanciák azonban sok esetben túlságosan felbátorítják a lakosságot: az élet számos területén (üzletben, orvosi rendelőben, hivatali ügyintézés során) tapasztalható, hogy az ügyfél/vevő alkotmányos jogaira hivatkozva, szinte követelőzve igyekszik érvényre juttatni saját érdekét. A másik oldal szempontjait meg nem hallgató ügyfél esetében pedig aligha beszélhetünk érett felnőtti gondolkodásról.

Meg kell említeni emellett a tájékozatlanság vagy téves tájékozottság és a hiszékenységek másik fontos tünetét is: a modern ember visszatér a felvilágosodás, a racionalitás térnyerése előtti idők szellemi szintjére: visszatérnek az irracionális elemek, azonban azok is torzulni formában, lásd okkultizmus, ezoterikus tanok, asztrológia és újkori babonák. Tehát valahol mélyen minden emberben ott húzódik a megismerési vágy, azonban az elkényelmesedett, jogai kiharcolására törekvő ember a világnézetből is a számára legmegfelelőbb „konstrukciót” választja, melyek azonban csak pótlékként szolgálnak a magasabb szintű szellemi igények kielégítése szempontjából. Mindemelllett az ember azzal próbál pozíciót szerezni a társadalmi ranglétrán, vagy csak egy adott közösségben, hogy vágyik a „titkok tudója” státuszra, mely cím kiharcolásáért azonban nem fektet túl nagy energiát az ismeretszerzésbe: elhiszi az interneten olvasott kétes eredetű összeesküvés-elméleteket és áltudományos magyarázatokat. Az őszinte nyitottság és derűs kíváncsiság nélkül azonban a naivitás pusztán kóros hiszékenységgé válik.

(A gyermeki lélek megőrzésének fontossága)

„Az új alkotásokat nem az értelem hozza létre, hanem a belső készletés szülte játékos ösztön.” / C. G. Jung

A személyiségfejlődéssel és kreativitáskutatással foglalkozó pszichológusok, valamint a lelki írók, gondolkodók számos helyen hangsúlyozzák a gyermeki lélek nagyszerűségét. Ehhez azonban fontos megvizsgálni, melyek azok a gyermeki tulajdonságok, amelyeket a komplex, egészséges személyiség kialakításához feltétlenül szükséges megőrizni. Ilyen tulajdonság a kreativitás, nyitottság, megismerési vágy, őszinteség, összpontosítás és elmélyülés, valamint a gyermeki lelkesedés. Korábban bemutattam a gondolkodásnak a felvilágosodás korától kezdődő racionalizálódásának folyamatát, mely a kor filozófusai szerint az emberiség felnőttkorba lépését hozta el, valamint bemutatásra kerülnek a nyers pragmatikus gondolkodás káros mellékhatásai. Tévedés lenne azonban leegyszerűsítve azt állítani, hogy a gyermeki gondolkodás jó, a felnőtt gondolkodás pedig rossz, valamint téves lenne a felnőtt gondolkodást a racionalitással teljes mértékben azonosítani, a kreativitást, az elvont gondolkodást és az életörömet pedig a gyermeki lélek hatásának tulajdonítani. Tény azonban, hogy neves pszichológusok, kreativitással, személyiségfejlődéssel foglalkozó szakemberek közül sokan kifejtették már, hogy a gyermeki lélek tulajdonságai és a kreatív személyiségjegyek és az elvont gondolkodás jegyei között egyértelmű hasonlóságokat lehet felfedezni. A gyermeki lélek tisztán látása és kreativitása nem a racionalitással, hanem a haszonelvűséggel és pragmatizmussal áll szemben. Ez a kettősség a bal és jobb agyfélteke, az értelem és az érzelem, valamint alkotómunka esetén a funkcionalitás és az esztétika egyensúlyaként is jelen van.

Azt látjuk, hogy miközben a felnőttek a számlákról, árakról vitatkoznak, a gyermekek figyelmét a dinoszauruszok, repülőgépek, a fák vagy a sport köti le. A felnőtt embereknek a felelősségteljes és rendezett élet, valamint a megélhető biztosításához szükséges beszélniük a racionális és tényszerű témákról, azonban teret kell hagyni a saját hétköznapi gondokon túli gondolatokra is. Egy állam akkor számít fejlettebbnek, ha a működési-fenntartási jellegű kiadásokon túl minél többet tud költeni a kutatás-fejlesztési ágazatra. Egy vállalat akkor fejlődőképes, ha rövid távú céljain túl hosszú távú stratégiával is rendelkezik. Éppen így van ez az egyes személyek életében: a fenntartási gondolatokon túl a „kutatási-fejlesztési”, megismerési jellegű gondolatokat sem szabad elhanyagolni. Nyilván be kell tartani a fontossági sorrendet, egy határidős teendő elvégzése vagy csekk befizetése prioritást élvez pl. a dinoszauruszokról történő ismeretszerzésnél, de a

kötelező teendőkön túl a saját életünkön túlmutató dolgokra is figyelmet kell fordítani. A gyerekeség ugyanis nem azonos a gyermekiességgel. A gyermeki lélek megőrzésére a felnőtt életben több fontos területen is szükség van: a gyermeki kreativitás az egyéni, valamint a munkahelyi fejlődésben játszik szerepet, a játékoság a stresszkezelés egyik formája, a nyitottság és kíváncsiság pedig a lelki és szellemi fejlődésen túl a boldogság egyik összetevője is lehet. Fontos, hogy a gyermekkorból megőrzött értékes tulajdonságokat összehangoljuk és ráépítsük a felnőtt személyiség alapvető jegyeire, pl. érzelmi stabilitásra, kitartásra, felelősségteljes gondolkodásra.

Erik H. Erikson a pszichoszociális fejlődés-elméletében nyolc fejlődési szakaszt állapít meg, mely fejlődés során a társadalom a belső ösztönökre építve segíti az egyént a fejlődésében, az egyes szakaszokba történő átlépés azonban ún. fejlődési krízis során valósul meg. Az egyes szakaszokba történő átlépéskor bizonyos tulajdonságokat elhagyunk, mások pedig kifejlődnek. Carl Gustav Jung szerint a személyiségfejlődés legfontosabb szakasza a gyermek- és fiatalkor, mely tézist számos gyermekpszichológus is megerősít. A fogyasztói társadalom, a manipulatív média, a tömegkultúra mint láthatjuk, negatív irányba is terelheti a fejlődő személyiséget, nem beszélve a szülői felelősségről. Sajnos tapasztalhatjuk, hogy a nyitott gondolkodás hiánya, a szellemi beszűkülés tünetei már gyermekkorban is jelentkeznek: sok gyermeknek nincs más elfoglaltsága az okostelefon nyomogatásán kívül. A gyermek: a folyamatos fejlődés állapota, a felnőtt: az „elkészült” ember.

A gyermek léténél fogva magában hordozza a napról napra történő lelki gyarapodást és szándékot a kíváncsiskodó, felfedező vágyainak kielégítésére. Fel kell ismerni a tényt, hogy attól, hogy jogilag és társadalmi szerepkörünket tekintve felnőttek vagyunk, ez még nem egy kész állapot, sőt, számos tényező hatására akár visszafejlődés is történhet. Gyakori szlogen az „élethosszig tartó tanulás”, mely elsősorban arra utal, hogy a folyamatosan változó világban akkor lehet sikeres valaki, ha a változó körülményekhez állandóan képes alkalmazkodni, képes időről időre átképezni magát, bővíteni szakmai tudását. Élethosszig azonban nemcsak a tárgyi tudást szükséges gyarapítani, hanem a személyiségfejlődést sem szabad abbahagyni, a felnőtt személyiség tehát fejlődése tehát nincs befejezve egy adott életkor elérésekor. A tudást sokan hosszú távú befektetésként kezelik, ami helytálló, azonban a tudás önmagában véve is abszolút érték, akkor is, ha nem feltétlenül hoz számszerűsített hasznot.

A gyermek természeténél fogva kíváncsi, leggyakoribb kérdése: „miért?”. Nem fogad tehát el dolgokat automatikusan, rendszerben kívánja elhelyezni a fogalmait. Mivel tárgyi ismerete még hiányos, az ismeretanyagokat tiszta térben helyezi el. A folyamatos kérdésfeltevés a kreatív emberek sajátossága is. A gyermek tudatában van tudattalanságának, ezért alázatos és (ideális esetben) szófogadó a felnőtteknek. A felnőtt sok esetben kórosan magabiztos, mivel magát már teljesen „kifejlett”, érett, mindentudó személyiségnek tartja. A vallásos, vagy filozófiai témákról beszélő felnőttet gyerekesnek tartják, holott csak arról van szó, hogy megőrizte alázatát a felfoghatatlanul hatalmas világgal szemben, éppúgy, mint egy gyermek.

A gyermeki lélek azonban nonkonformista, nehezen alkalmazkodik, azonban ő maga akar létrehozni, alkotni. A nonkonformista viselkedés persze károsra is válhat: kiskorúak esetén fegyelmetlenségben, felnőttkorban az infantilizmus egyik formájaként megjelenő kóros függetlenségben, devianciában jelenhet meg. A nonkonformitás azonban a konvencionális gondolkodáson túlmutató külön utas gondolkodást is eredményezheti. Közhely, hogy a nagy művészek és tudósok külön módon viselkednek, divergens, a megszokottól eltérő gondolkodás jellemzi személyiségüket. Valószínű, hogy a Wright-

fivérek szárnyas ugrabugrásait vagy Tesla szikrázó játékait az ismerőseik, szomszédjaik gyerekes játszadozásnak vélték, azonban relatív, mi számít felnőttes, érett viselkedésnek.

Egy bürokratikus szabályokon alapuló, a pusztán racionálisan történő gondolkodás szervezetben is a nyitott, játékos gondolkodás hiánya gátolja a szervezet fejlődését. A gondolatokat csoportosítottuk fenntartási („hétköznapi”) gondolatokra, melyekbe a saját megélhetés, munka, fiziológiai szükségletek stb. tartoznak, valamint kifelé irányuló, ábrándozó gondolatokra (hobbi, olvasás, hit, fantázia stb.). Utóbbi gondolatok a hétköznapi rohanás során egyre minimálisabb arányban születnek agyunkban. Ezt a szervezeti szinttel is párhuzamba lehet állítani: egy adott szervezet (vállalat, állami intézmény stb.) költségvetését vizsgálva látjuk, hogy adottak a működési jellegű, valamint fejlesztési jellegű kiadások – ezek megfelelnek a gondolatoknak.

Egy olyan személy, amely csak saját magára irányuló gondolatokkal (gondokkal) rendelkezik, éppen ugyanolyan, mint egy szervezet, amely csak a működési jellegű (létfenntartó) kiadásokra költene. Olyan, mint egy könyvtár, amelynek energiája jelentős részét a bérek, a rezi és egyéb költségek kigazdálkodására fordítja, minimális maradék energiáját (pénztét, idejét) fordítja csak a lényegre, funkciója betöltésére, tehát, hogy mint könyvtár, ténylegesen, rendeltetésének megfelelően a könyvekkel, az ismeretanyag átadásával foglalkozzon.

A gyermeki lelkiület hiánya a hivatali ügymenetek bonyolultságán is megfigyelhető. Ha egy bürokratikus szervezetet nézünk, annak működését a rá vonatkozó szigorú szabályok határozzák meg. A jogtudomány fejlődése során, a jobbiztonság követelményének megfelelően előrelépés, hogy uniformizált, kiszámítható és jogszabályokon alapuló az állami ügyintézés és működés, azonban a hivatal, ha nem tud túllátni a rá vonatkozó szabályokon, előbb-utóbb eltávolodik a realitástól, öncélúvá válik, nem a valós eredmény, hanem a reá vonatkozó jogszabályoknak való megfelelés válik érdekévé. Az igazi társadalmi eredmény egy merev gondolkodású hivatali dolgozó számára kevésbé fontos az eljárás szabályosságához képest. A hatékony hivatali működés során elvárható, hogy a dolgozó szabálykövető, conformista legyen, az viszont káros, ha nem gondolkodik el a végrehajtandó szabályok (erkölcsi-társadalmi) helyességén. A precizitás (és a monotonitástűrés) általában előnyös tulajdonság, de sok esetben válhat haszontalanná: a rendszer legapróbb szabályaihoz konzekvensen ragaszkodó dolgozó ugyanis, ha nem képes a szabályoktól elvonatkoztatva, lényeglátóan gondolkodni, a rugalmas megoldások megszületését gátolja.

A felvilágosodás a racionális gondolkodás térnyerését hozta el: eltűntek a boszorkányperek, az irracionális elemek, csak az számít, ami kézzelfoghatóan, bizonyíthatóan valóságos. Azonban amennyiben a szervezeti kollektíva számára csak az eljárásjogi szabályoknak és a feletteseknek való megfelelés a fő szempont, akkor egy burok keletkezik a szervezet fölött, amely végső soron eltávolodik a valóságtól, a való élettől. Éppen ezért akkor képes a változó világ körülményeihez igazodni egy adott szervezet, ha teret hagy a kreatív dolgozók ötleteinek, meglátásainak. A gyermeki nyitottság és játékoság a stresszkezelés egyik hatékony módszere, valamint a boldog és kiegyensúlyozott élet egyik alapelve. Egy stresszes munkahelyről hazatérő munkavállaló, amennyiben nincs hobbi, érdeklődési köre, nyitottsága a világra, akkor a munkaidőn túl is csak a munkahelyi problémákon gondolkodik. Ilyen esetben valóban napról napra, hétről hétre ugyanazon mondatokat ismétli önmagában, beleragadva ezen gondokba, valamint közvetlen környezetét is mérgezi szüntelen panaszkodásával. Aki viszont nyitott, szemlélődő személyiség-típus, az meglátja a fa mögött az erdőt: felismeri, hogy a sajátjánál mások-

nak még nagyobb gondjai vannak, továbbhaladva felismeri, hogy a világ egészét nézve a hétköznapi gondoknál sokkalta nagyobb tragédiák is megtörténnek, de végül azt is felismeri, hogy az egész univerzum, emberi történelem, a Föld élővilága és a természet értékei sokkal többek és szebbek, mint a problémák összessége. A nyitottságot vizsgálva nem kell extrém hobbira és érdeklődési körre gondolni: az is nyitott személyiség, aki csodálattal nézi kerti virágait, gyönyörködni tud a hóesésben, vagy nem panaszkodással, hanem őszinte odafigyeléssel beszélget másokkal.

A gyermekeknek az átlag felnőttéhez képes magasabb a megismerési vágya, a kíváncsisága, a fantáziája, de a kreativitással foglalkozó pszichológusok ugyanezen jegyeket látják a kreatív személyiségeknél is. Nem kell azonban pszichológusnak lennünk ahhoz, hogy észrevegyük, mennyivel nyugtatóbb, reménnyel teljesebb beszélgetni egy intellektuálisan aktív, nyitott személyiséggel, mint egy panaszkodó, állandóan pesszimista emberrel, akinek saját gondjain, vagy mások hibáztatásán túl nincs más témája. Gyakran halljuk a közmondást: az ember annyi idős, amennyinek érzi magát. Ez valóban így van: aki elveszíti gyermeki nyitottságát és derűjét, akár már kora harmincas éveire megvénül lelkileg, aki viszont öregkorában is gyermeki tisztasággal csodálja a világot, frissnek, fiatalosnak tűnik. Ha egy házaspár mindkét tagját maga alá temette a hétköznapi stressz (melyeket felnőtt gondolatoknak vélnek), akkor mégis gyerekes módon fognak civakodni, egymásba apróságok miatt fognak rendszeresen belecsípni. A gyermeki játékoság sok házasságot lendíthet át a holtidőn: játékoság szükséges a stresszhelyzetek feloldásához, a panaszkodáson túl a minőségi időtöltéshez, de egymás mélyebb megismeréséhez és a hatékonyabb párkapcsolati kommunikációhoz is.

(Zárszó) Ferenc pápa a tömegtájékoztató 51. világnapjára szóló üzenetében, Johannes Cassianus *Levél Leontius igumenhez* című műve alapján az emberi elmét egy vízimalomhoz hasonlította, melyet a víz folyamatosan működtet, azonban az csak rajtunk múlik, hogy mit örölkünk benne. Elménk működtetése során is fontos, hogy gondolatainknak mi magunk legyünk az urai: egy látszólag szabad világban nem szabad hagyni, hogy gondolatainkat mások osszák be, mint ahogy azt sem szabad hagyni, hogy a hétköznapi gondok, gondolatok beleragadjanak szellemünkbe. Fontos, hogy felelősségteljesen, ügyelve arra, hogy ne veszélyeztesse egzisztenciális, létfenntartási szükségleteinket jusson idő a saját életünket meghaladó, nyitott gondolkodásra is.

BIBLIOGRÁFIA

- Adorno, Theodor W. és Horkheimer, Max: *A felvilágosodás dialektikája : filozófiai töredékek*. Budapest, Atlantisz, 1990.
- Csikszentmihályi Mihály: *Kreativitás – A Flow és a felfedezés, avagy a találmányosság pszichológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009.
- Dyer, Wayne W: *Inspiráció*. Budapest, Édesvíz, 2006.
- Erikson, Erik H.: *Gyermekkor és társadalom*. Budapest, Osiris, 2002.
- Exupéry, Antoine de Saint: *A kis herceg*. (ford. Rónay György) Móra Ferenc Könyvkiadó, 2013.
- Ferenc pápa üzenete a tömegtájékoztató 51. világnapjára. Vatikán, 2017. január 24. [web:] <http://uj.katolikus.hu/cikk.php?h=2406>
- Gyarmathy Éva: *A tehetség – fogalma, összetevői, típusai, azonosítása*. Budapest, ELTE Kiadó, 2006.
- Hankiss Elemér: *Morbus Hungaricus avagy A regresszió csapdája*. (2009) In: *Egy ország arcai. Válogatott szociológiai írások 1977-től 2012-ig*. / Hankiss Elemér; [vál.: Hidas Zoltán]. – Budapest, L'Harmattan, 2012, 395–402.
- Hankiss Elemér: *Társadalmi csapdák és diagnózisok*. Budapest, Magvető, 1983.

Landau, Erika: *A kreativitás pszichológiája*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1974.
Marcuse, Herbert: *Az egydimenziós ember*. Kossuth Könyvkiadó, 1990.
Maslow, Abraham: *A lét pszichológiája felé*. Budapest, Ursus Libris, 2016.
Rogers, Carl: *Valakivé válni, A személyiség születése*. Budapest, Edge 2000, 2003.

JEGYZETEK

- 1 Adorno, Theodor W. és Horkheimer, Max: *A felvilágosodás dialektikája : filozófiai töredékek*. Budapest, Atlantisz, 1990.
- 2 Hankiss Elemér: *Társadalmi csapdák és diagnózisok*. Magvető, Budapest, 1983.

